

УДК 711.1:711.4:711.5

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИНЦИПІВ ФОРМУВАННЯ АГЛОМЕРАЦІЙ

Панкеева А.М.

Харківський національний університет міського господарства
імені О.М. Бекетова

В умовах сучасного територіального розвитку особливої актуальності набуває агломерація, як провідна форма розселення. Розглянута точка зору видатних фахівців щодо визначення ознак формування агломерації. Сформульовані основні ознаки, властивості та критерії за якими можливо виділити агломерації.

Ключові слова: агломерація, урбанізація, агломераційні зв'язки, маятникова міграція, густина населення.

Постановка проблеми. В останні роки питання формування та розвитку агломерацій стали однією з найбільш популярних в обговоренні реалій і перспектив просторового розвитку територій. На початку XXI століття, за даними ООН, в різних країнах світу налічувалося понад тисячі агломерацій, у них сконцентровано більше половини всього міського населення планети. Прогнозується, що найближчим часом чисельність населення в агломераціях перевищить 2,2 млрд. осіб, а в тридцяти найбільших (із населенням понад 10 млн. осіб) буде проживати близько 0,5 млрд. осіб. Основоположним чинником розвитку агломерацій є містобудівна діяльність як основа формування, планування і прогнозування населених пунктів та приміських територій. Незважаючи на велику кількість виконаних досліджень щодо формування та розвитку агломерацій, багато питань залишається недостатньо вивченими. Так, на сьогоднішній день не існує єдиних загальноприйнятих критеріїв виділення агломерацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання формування та розвитку агломерацій висвітлені у працях багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема: Г.М. Лаппо, М.М. Дьоміна, П.І. Дубровіна, Ю.М. Білокопня, Ж. Боже-Гарньє, Ж. Шабо, В.Г. Давидовича, І.О. Фоміна, О.І. Сингаївської, М.М. Габреля.

Мета статті – визначити ознаки, властивості та критерії за якими можливо виділити агломерації.

Виклад основного матеріалу дослідження. У формуванні та розвитку міст простежуються зміни у процесі урбанізації територій. В результаті свого розвитку, скорочення можливості для подальшого розвитку, потреби в більш великій просторової організації, міста «виходять за свої межі» втрачаючи властиві їм раніше чіткі межі. Так, місто перестає бути єдиною і головною формою, бо з'являються нові групові форми – агломерації.

Розглядаючи питання формування та розвитку агломерацій перш за все необхідно визначити ознаки, властивості та критерії за якими можливо виділити агломерації.

Формування та розвиток великих міст та агломерацій безпосередньо пов'язано з процесом урбанізації. О.І. Сингаївська зазначає, що «в основі процесів урбанізації лежать процеси територіальної концентрації населення і виробництва, зростання кількості і величини міських поселень, зростання відсотку міського населення у загальній чисельності населення. ... одним із головних показників урбанізації є частка міського

населення у його загальній чисельності, а також кількість великих міст і агломерацій» [1]. За висловлюванням П.І. Дубровіна «агломерація є територіальним комплексом, вона включає до себе крім міст і населених місць міського типу, ще й навколишні території з позаміськими формами господарського освоєння. ... сам факт існування агломерації свідчить про енергійну урбанізацію району» [2].

Ж. Боже-Гарньє і Ж. Шабо відмічають наявність урбанізованої зони на-вколо міст: «Міста виявляють тенденцію до невпинного розростання ... це розростання можливо лише за умови, що місто в якійсь мірі як би вивергається за свої межі. Диверсифікація промисловості і розрив між місцем проживання і місцем роботи, якому сприяє розвиток транспорту, створюють навколо міст урбанізовану зону» [3].

До головних соціально-історичних причин агломерування міст П.І. Дубровин відносить:

- загальне зростання продуктивних сил і на базі його швидко розвивається урбанізація;
- посилення спеціалізації громадських і господарських функцій окремих населених міст або цілих районів;
- розвиток і здешевлення міжміського транспорту;
- урбанізацію позаміських територій, особливо сильна між близько розташованими містами [2].

Г.М. Лаппо виділяє фундаментальні властивості агломерацій до яких належать:

- компактність міст і селищ в агломерації, висока щільність їх мережі, що сприяє їх інтенсивній і ефективній взаємодії;
- взаємодоповнюваність (комплементарність) складових їх елементів – центрів різного профілю;
- динамізм розвитку і функціонування, що відбивається в її зіркоподібній конфігурації: промені розселення як би вторгаються в навколишній район [4].

До просторової структури агломерації Ж. Боже-Гарньє і Ж. Шабо відносять передмістя та інші міські території [3]. Ю.М. Білокопня виділяє основні структурні елементи великих агломерацій: центральне місто, центральне місто і перший пояс (ядро агломерації), центральне місто і зовнішню (приміську) зону [5]. І.О. Фомін виділяє три найбільш типові зони агломерації: зону забудови центрів агломерації, зону скупчення передмість, периферійну або зовнішню зону [6]. М.М. Габрель відмічає, що «передмістя і центри є в тісному просторовому та функціональному пов'язанні. Одне з міст (місто-центр)

виконує стимулюючі функції і регулює агломераційні процеси та просторові зв'язки (природничі, суспільні, господарські, культурні)» [7].

Твердження, що міська агломерація має зіркоподібну форму, яка формується вздовж основних вильотних магістралей та залізниці наводить відображення у визначенні І.О. Фоміна: «До меж міст-центрів агломерацій примикає приміська зона, забудова якої здебільшого розміщується нерівномірно. У деяких місцях приміської зони, зазвичай вздовж ліній залізниці, основних автомагістралей, річок і водойм, безпосередньо поблизу центрів агломерації спостерігаються типові зони скупчення населених місць» [6]. Г.М. Лаппо концентрує увагу на тому, що населені пункти (поселення-супутники) розташовуються вздовж магістралей, що відходять від ядра агломерації. Він виділяє перший і другий супутниковий пояс та периферійну зону [4]. За М.М. Габрелем агломерація завдяки поєднанню її структурних елементів спільною транспортною та інженерними інфраструктурами становить цілісний організм: «Агломерація, незважаючи на свою розлогість і величину, становить цілісний організм завдяки поєднанню її структурних елементів спільною транспортною та інженерними інфраструктурами, а також промисловістю, від чого значною мірою залежить ефективність функціонування цілого організму та його розвиток» [7].

Визначаючою ознакою агломерації за М.М. Дьоміним є зрощення територій сусідніх поселень: «У визначенні поняття «агломерація» ми незмінно виходимо з системного принципу визначаючої ознакою. При цьому, головною ознакою, що дозволяє виділити агломерацію з безлічі об'єктів і форм розселення, є наявність факту зрощення територій сусідніх поселень» [8]. За М.М. Габрелем «міста і населені пункти, поєднуючись у цілість, мають тенденції до переростання в єдине просторове утворення, але зберігають свою адміністративну незалежність» [7].

П.І. Дубровін дещо інакше трактує процес агломерування населених міст: «В процесі агломерування група населених міст, не зливаючись в єдине місто, перетворюється в «сузір'я міст», учасники якого не просто лежать суміжно один з одним, а утворюють спільноту населених місць міського типу» [2].

Як видно з наведеного агломерація має досить складну просторову структуру. Одними з її складових елементів є міста-супутники, яким приділяється значна увага.

За В.Г. Давидовичем в розвитку групових системах міських поселень (агломераціях) спостерігається, як переважна наступна тенденція, а саме «чим більше «центр тяжіння», тим більше у нього поселень супутників, тим крупніші ці супутники» і пропонує до складу «поселень-супутників» включати усі типи поселень (міста, села і селища). Ці поселення тісно пов'язані з головним містом в економічному, трудовому і культурно-побутовому відношенні або хоча б тільки в культурно-побутовому [9].

В якості основних ознак В.Г. Давидович визначає:

1. Населення міст-супутників їздить на роботу в центральне місто. В цьому випадку населені пункти вважаються супутниками «першого кола».

2. Центральне місто бере на себе деякі види обслуговування своїх супутників, зокрема в області культури.

3. Міста супутники забезпечують відпочинок жителів центрального міста під час відпустки [9].

Г.М. Лаппо розрізняє міста-супутники за типами:

- міста, орієнтовані своїми функціями на задоволення потреб міста-центру як згустку населення, виробничого, комунально-господарського та будівельного комплексів;

- центри, які спеціалізуються на видах діяльності і виробництвах, аналогічних тим, які складають верхні яруси функціональної структури головного міста [4].

Агломерацію розглядають як форму розселення. За П.І. Дубровіним «агломерація міст – історично новий етап розвитку міських форм розселення» [2]. За Г.М. Лаппо «міські агломерації – ключові форми в різноманітному сучасному розселенні» [10]. За Ю.М. Білоконом «великі міські агломерації залишаються однією з поширених форм міського розселення» [5].

Більшість фахівців фокусують увагу на наявності в агломерації різноманітних та інтенсивних зв'язках.

П.І. Дубровін до групи зв'язків, що виражають агломерацію відносить:

1. Зв'язки, які виражені в міжміських транспортних комунікаціях. Транспортні траси є свого роду силовими лініями і добре відображають тяжіння членів агломерації один до одного. Транспортна мережа – не тільки одне з найважливіших виразів сформованих агломерацій, але і фактор її розвитку.

2. Зв'язки в сфері облаштування та експлуатації інженерних мереж і пов'язаних з ними вузлових інженерних споруд.

3. Зв'язки з регіональних заходів санітарного зонування і охорони повітря, ґрунту і водойм.

4. Зв'язки з об'єднаної організації позаміських пристроїв для відпочинку населення або по організації сільського господарства в формах, які відповідають інтересам міст-членів агломерації і заснованих на використанні коштів, які надаються сусідством міста [2].

На думку В.Г. Давидовича при визначенні складу кожної агломерації необхідно враховувати зв'язки, що об'єднують ці поселення, а саме: економічні, трудові, культурно-побутові, тісні адміністративно-політичні та організаційно-господарські [11].

Особлива увага приділяється міжселенним соціально-економічним, трудовим, культурно-побутовим та рекреаційним зв'язкам. До основних причин їх виникнення можливо віднести нерівномірний територіальний розподіл виробництва та сфери громадського обслуговування, зростання соціальної мобільності, поширення і удосконалення транспортної інфраструктури, ділової активності населення тощо. В результаті поширюються межі маятникової міграції, міграційних процесів, показників рухомості населення.

За І.О. Фоміним «термін «агломерація» зазвичай поширюється на більш великий район, де взаємодіють різноманітні міжселенні зв'язки, також об'єднуючи окремі населені пункти» [6].

Ю.М. Білоконом міжселенні зв'язки розглядає, як первинну інформацію яка необхідна для ви-

значення меж зони впливу міста-центру агломерації: «Мережа міжселенних зв'язків, що характеризується відстанню до центральних міст, їх спрямуванням і інтенсивністю, є тією первинною соціально-економічною інформацією, яка необхідна для визначення параметрів зон впливу центральних міст, тобто міських агломерацій» [5].

Але, не усі перераховані зв'язки можливо віднести до агломераційних, це стосується виробничих зв'язків.

За П.І. Дубровіним «в ролі містоутворюючих по відношенню до міст-учасників агломерації підприємства виступають лише остільки, оскільки вони завдяки їх знаходженню в суміжних містах впливають на сусіднє місто, як населене місце, зумовлюючи цим розміри і структуру його населення і його характер. Іншими словами, мова йде не про зв'язки: «підприємство – підприємство», а про зв'язки «підприємство – населене місце», тобто про зв'язки не з матеріальних ресурсів, а за прикладанням праці населення одного міста на підприємствах іншого. Саме ці зв'язки і є специфічними для агломерацій. Зв'язки ці можуть бути факторами агломерації як промисловості, так і міст, але зовсім не є зв'язками, специфічними для агломерації останніх, перш за все тому, що агломерація передбачає просторову близькість міст, так що зв'язки між підприємствами міст, що віддалені один від одного на значні відстані, не підходять під поняття агломераційних зв'язків» [2].

За М.М. Дьомінім і О.І. Сингаївської «виробничі зв'язки (маються на увазі промислово-технологічні, промислово-економічні зв'язки), особливо великих містоутворюючих підприємств, рідко локалізуються в межах, які визначаються зоною розповсюдження трудових і культурно-побутових зв'язків. Ці зв'язки не відрізняються стійкістю в часі і часто змінюють напрямки та інтенсивність. Тому вони не можуть слугувати критеріями визначення стійких територіальних меж просторової дислокації, пов'язаних між собою окремих населених місць» [1; 12].

В.Г. Давидович інтегрував результати численних обстежень розселення і міграції населення послідовно перейшов до розуміння визначної ролі маятникових міграцій у формуванні

та функціонуванні агломерацій: «Розвиток «маятникових» трудових міграцій, що сприяє стримуванню зростання найбільших міст і одночасно укрупненню малих і середніх поселень, формуванню міських агломерацій» [11].

Ж. Боже-Гарньє і Ж. Шабо аналогічно розглядають маятникові міграції: «Забудовані території приймають майже невиразний контур, а міське життя стає все більш захоплюючою і всепоглинаючою. Вона виходить за межі звичайних адміністративних меж і просочується далеко від ядер сформованих міст, причому з плином часу агломерації виявляють все більш виразну тенденцію до розсіювання. ... Цей процес знайшов відображення в демографічній статистиці, яка поряд із значним зростанням міського населення зазначила і деяке збільшення числа сільських жителів, які не мали нічого спільного з сільським господарством. Ці люди, проживаючи в сільській місцевості, працюють в місті. Щодня вранці вони спрямовуються в місто, а ввечері повертаються звідти, здійснюючи, таким чином, маятникові міграції» [3].

До основних ознак виділення агломерації фахівці відносять густоту міського населення агломерації. За висловлюванням П.І. Дубровіна: «Дуже істотним за своїми наслідками є відмінність агломерації міст за її густотою населення. Під останньою ми розуміємо ту середню густоту населення, яка визначилася в даній агломерації на одиницю її поверхні» [2]. За І.О. Фомінім «густина населення є одним з основних ознак агломерації, що характеризує її територіальну єдність» [6].

Висновки і пропозиції. Таким чином, агломерація представляє собою форму розселення, що виникає на базі великого міста, створює значну зону урбанізації із тенденцією до зрощення сусідніх поселень. До основних ознак, властивостей та критеріїв агломерації належать: наявність великого міста-центру (ядра) агломерації, зрощення населених пунктів, компактність, взаємодовнюваність (компліментарність), динамізм розвитку, рівень урбанізації, наявність міських поселень (поселень-супутників), висока густина міського населення, наявність агломераційних зв'язків, маятникові міграції, розвиненість транспортної мережі.

Список літератури:

1. Сингаївська О.І. Інформаційне забезпечення процесів управління розвитком містобудівних систем : дис. ... доктора техн. наук. : 05.23.20 / Сингаївська Олександра Іванівна. – Київ, 2013. – 547 с.
2. Дубровин П.І. Агломерация городов (генезис, экономика, морфология) / П.И. Дубровин // Вопросы географии. – М.: Географгиз, 1959. – Вып. 45. – С. 23–36.
3. Боже-Гарньє Ж. Очерки по географии городов / Ж. Боже-Гарньє, Ж. Шабо ; Пер. с фр. К.Т. Топуридзе и С.Н. Тагера ; Вводная статья и ред. В.В. Покшишевского. – Москва: Прогресс, 1967. – 424 с.
4. Лаппо Г.М. География городов : учеб. пособие для геогр. ф-тов вузов / Г.М. Лаппо. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1997. – 480 с.
5. Белоконь Ю.Н. Региональное планирование (теория и практика) / Ю.Н. Белоконь / под. ред. И.А. Фомина. – К.: Логос, 2003. – 259 с.
6. И.А. Фомин. Количественные признаки городских агломераций / И.А. Фомин // Градостроительство. Районная планировка. Городские агломерации – К.: Будівельник. – 1967. – С. 20–28.
7. М.М. Габрель Основні вимоги до проекту «Тимчасового положення про Львівську агломерацію» / М.М. Габрель, Й.Я. Хром'як, Н.М. Лисяк // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку: зб. наук. праць. – Львів: НУ «Львівська політехніка», 2007. – № 605. – С. 66–70.
8. Демин Н.М. Городские агломерации в контексте исследования феномена форм и систем расселения / Н.М. Демин // Градостроительство и территориальное планирование: науч.-техн. сборник. – К., КНУБА, 2012. – Вып. 45, в 3 частях. – Часть 1. – С. 3–15.
9. Давидович В.Г. Планировка городов и районов: Инженерно-экономические основы / В.Г. Давидович. – М.: Гос. изд-во литературы по строительству, 1964. 326 с.

10. Лаппо Г.М. Становление и развитие исследований проблем городских агломераций в СССР / Г.М. Лаппо // Вопросы географии. – М.: Мысль, 1986. – Вып. 129. – С. 119–130.
11. В.Г. Давидович. Города и поселки-спутники в СССР / В.Г. Давидович // Сборник Города спутники. М., 1961. – С. 5–39.
12. Демин Н.М. Управление развитием градостроительных систем / Н.М. Демин. – К.: Будивэльнык, 1991. – 184 с.

Панкеева А.Н.

Харьковский национальный университет городского хозяйства
имени А.Н. Бекетова

ИССЛЕДОВАНИЕ ПРИНЦИПОВ ФОРМИРОВАНИЯ АГЛОМЕРАЦИЙ

Аннотация

В условиях современного территориального развития особую актуальность приобретает агломерация, как ведущая форма расселения. Рассматривается точка зрения выдающихся специалистов по определению признаков формирования агломерации. Сформулированы основные признаки, свойства и критерии по которым можно выделить агломерации.

Ключевые слова: агломерация, урбанизация, агломерационные связи, маятниковая миграция, плотность населения.

Pankeieva A.N.

O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

STUDY OF THE PRINCIPLES OF FORMATION OF AGGLOMERATIONS

Summary

In the conditions of modern territorial development, agglomeration is becoming especially important as the leading form of settlement. The point of view of outstanding specialists in determining the signs of agglomeration formation is considered. The main features, properties and criteria for which agglomeration can be distinguished are formulated.

Keywords: agglomeration, urbanization, agglomeration ties, pendulum migration, population density.